

HODOČAŠĆA U SVETU ZEMLJU U POSLJEDNJIH 100 GODINA

Adalbert REBIĆ

UVOD

Crkva, zajednica vjere, ufanja i ljubavi, stalno je na putu između progona svijeta i Božje utjehe (LG 8) navješćujući muku i smrt Gospodinovu dok On ne dođe (usp. 1. Kor 11,26). Crkva je kršćanska zajednica koju sačinjavaju ljudi koje u Kristu sjedinjene vodi Duh Sveti na njihovu hodu prema Očevu kraljevstvu. Zato zajednica kršćana doživljava sebe doista usko povezanom s ljudskim rodom i s njegovom poviješću (GS 1). I baš zato jer je naša Crkva u neprestanom hodu, sama dakle hodočasnica, i toliko povijesna, nije nikad mogla dovoljno naglašavati vrijednost vjerničkog hodočašćenja na sveta mjesta, osobito na ona sveta mjesta koja su posvećena Isusovim zemaljskim životom.

Kršćansko hodočašće ima oduvijek predodžbu putovanja u Svetu Zemlju, iznad svega u Jeruzalem. Ni uz jedno mjesto nije kršćanska duša toliko navezana koliko upravo uz sveti grad Jeruzalem: „Uđimo u stan njegov, pred noge mu padnimo!” (Ps 132,7). „Obradovah se kad mi rekoše: Hajdemo u Dom Gospodnji!” (Ps 122,1). Jeruzalem i s njime cijela Sveta Zemlja ostadoše kroz svu povijest Crkve cilj hodočasnika kamo su mnogi i mnogi išli iz vjerskih razloga. Za prve je kršćane Jeruzalem bio više no za nas naša rodna župa: Jeruzalem je za sve prve kršćanske zajednice bio ishodište i mjerilo njihove pravovjernosti evanđelju. Odatle tolika ljubav prvih kršćana prema Jeruzalemu, ljubav koja nije bila izražena samo u brojnim hodočašćenjima u nj nego i skupljanjem darova ljubavi za braću u Jeruzalemu s kojom su osjećali da su jedno u Gospodinu. To je okončao žalosni događaj 70. godine po Kristu kad je s razorenjem Jeruzalema bila gotovo do temelja razorena i judeokršćanska zajednica u njemu. Od tada će kršćanima pred očima lebdjeti novi Jeruzalem, nebeski Jeruzalem, kao cilj hodočašćenja kroz ovu suznu dolinu. No unatoč tome, zemaljski je Jeruzalem i s njime sva Sveta Zemlja oduvijek bila cilj kršćanskih hodočašćenja. Prvi su kršćani onamo hodočastili iz teoloških razloga.¹ Kao što su rabini putovali iz Babilonije u Jeruzalem da ondje

1 Usp. Melito iz Sarda, sredina 2. st. po Kr, u predgovoru svojeg djela spominje da je hodočastio po svetim mjestima u Palestini da bi mogao istinskije i dublje spoznati Sveto pismo. Sačuvano u Euzebijevoj *Povijesti Crkve*, Hist. eccl. IV, 26, 14

proučavaju *Toru* i zakon Gospodnji, tako su kršćanski oci hodočastili u Jeruzalem da u njemu provjere i prouče kanon Svetog pisma i da u njemu i oko njega upoznaju mjesta na kojima je Isus izgovorio svoju radosnu vijest o Bogu i njegovu kraljevstvu. Uz Melita mogli bismo kao velike i vrlo značajne kršćanske hodočasnike iz 3. st. spomenuti Klementa i Origena iz Aleksandrije. Da bi kršćanima mogli autentično i s razumijevanjem tumačiti Sveto pismo, posjetili su sveta mjesta. I tako su druge potakli da hodočaste u Svetu Zemlju. Iz Origenovih i Klementovih spisa saznajemo, na svu našu sreću, izvanredno mnogo pojedinosti o svetim mjestima u Palestini iz vremena prije Konstantina. Iz Origenova vremena znamo za još neke vrlo znamenite hodočasnike: prezbiter Pionije iz Smirne, Aleksandar, biskup u Kapadociji, Firmilijan, biskup Cezareje u Kapadociji. Ovaj potonji pošao je u Cezareju Primorsku k Origenu da kod njega studira Sveto pismo.

U prva dva stoljeća kršćanstva (približno od 100. god. do Konstantinova vremena) već su kretale povorke prvih kršćanskih hodočasnika u Svetu Zemlju. Bili su to poglavito prezbiteri i biskupi koji su onamo hodočastili prvenstveno iz teoloških razloga, ali oni su svjedoci kako su hodočašća u Svetu Zemlju omiljena kod kršćana od samog početka.² Biskup poslije posvećenja hodočasti u Svetu Zemlju da zahvali i za blagoslov i milosti u službi moli.

Kada je car Konstantin sagradio bazilike na Isusovu grobu u Jeruzalemu, a majka Jelena na Maslinskoj gori i u Betlehemu, pobožni su kršćani počeli hodočastiti u Svetu Zemlju da se ondje mole na svetim mjestima. U Jeruzalemu se tada počinju graditi gostinjski za sve brojnije hodočasnike. Boravak našeg zemljaka svetog Jeronima Dalmatinca u Svetoj Zemlji privukao je mnoge hodočasnike, osobito mlade matrone iz Rima. Sačuvani su (put) opisi pobožnih hodočasnika Paole, Eustohija i drugih (*Itinera latina bellis sacris anteriora*, I–II). Godine 333. jedan je hodočasnik, biskup iz Bordeauxa, hodočastio u Svetu Zemlju kroz naše južnoslavenske zemlje i opisao svoje hodočašće (usp. CSEL 39). Osobito je vrijedan opis hodočašćenja po Svetoj Zemlji hodočasnice *Egerije* odn. *Eterije* (usp. CSEL 39, 37–101) o čijim teološkim elementima čusmo na ovom simpoziju. Iz vremena VI–VII. stoljeća već imamo mnogobrojne hodočasničke spise.

I onda kada su muslimani bili gospodari Jeruzalema (od IX. stoljeća pa nadalje), kršćanski vjernici nisu prestali hodočastiti u Jeruzalem. Hodočasnici su morali muslimanima platiti ulaznicu u sveti grad Jeruzalem. Budući da je u X. st. hodočašćenje u Svetu Zemlju (Dunavom kroz Ugarsku, Hrvatsku, Bugarsku itd.) postajalo sve opasnije, hodočasnici su imali oružanu pratnju.³ Spominju se gostinjski koji su bili podignuti po Ugarskoj i Hrvatskoj uz rijeku Dunav. Sada su umjesto hodočasnika pojedinaca putovali hodočasnici u skupinama. Tako je npr. opat iz grada St.-Vanne vodio sa sobom 700 hodočasnika. S njime su išli i vitezovi (koji su putem znali upotrijebiti i mačeve ako je zatrebalo!). Godine 1065. Gun-

2 Usp. Bernard *Kötting*, *Peregrinatio religiosa. Wallfahrten in der Antike und das Pilgerwesen in der alten Kirche. Forschungen zur Volkskunde*, Heft 33–35, Münster, 1980. (drugo izdanje)

3 *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores XI*, str. 136. i XII str. 249–267

ther, biskup iz Bamberga, vodio je sa sobom 12.000 hodočasnika. U Palestini su ga napali beduini, a spasio ga emir grada Ramleh.

Kad su potkraj XI. st. Svetu Zemlju osvojili Turci, pristup Svetoj Zemlji bio je znatno otežan. Malobrojni hodočasnici koji su se vratili iz Svete Zemlje, pripovijedali su što su sve pretrpjeli na hodočašću po Svetoj Zemlji od muslimanskih Turaka pa je to potaklo kršćane da pokrenu križarski rat protiv Seldžuka.

Za vrijeme križara i Latinskog Carstva – nije potrebno ni spominjati – hodočašća su izvanredno cvala. A i poslije toga, kada su već Turci vladali Svetom Zemljom, hodočašća su se nastavila, i zapravo nisu nikad prestala.⁴

HODOČAŠĆA HRVATA DO XVI. STOLJEĆA (NAJSTARIJA)

Kad su prvi hrvatski hodočasnici krenuli u Svetu Zemlju, teško je utvrditi. No lako je pretpostaviti da su i oni kao i njihovi susjedi kršćani odmah po ulasku u zajednicu kršćanskih naroda rado hodočastili na izvore kršćanstva, u Svetu Zemlju, poglavito u Jeruzalem. Hrvatima je u odnosu na druge kršćanske narode na Zapadu Sveta Zemlja bila bliže a kopnene i vodene veze bile znatno bolje nego za ostale narode u zapadnoj Evropi.

Od 13. stoljeća pa nadalje u Svetu Zemlju hodočaste oci franjevci iz evangelizatorskih ili iz osobnopobožnih razloga. Među njima sv. Nikola *Tavelić* 1391. godine umire mučeničkom smrću u Jeruzalemu. Poslije njega mnogi su franjevci, oci i braća, bili na odgovornim položajima i mjestima u Svetoj Zemlji. *Bonifacije iz Dubrovnika* (Drkolica) bijaše gvardijanom Svetog Siona 1551–1560. On je dao obnoviti baziliku Isusova groba.

Neki su franjevci opisali hodočašćenje u Svetu Zemlju ili Svetu Zemlju naprosto. Tako fra Paolo da Stridone citira 1480. knjigu „Santo Viaggio in Terra Santa” (Milano, 1480, fototiskom ponovljeno 1966.). P. Giovanni di Gondola (mnogi misle da je to zapravo Gundulić) napisao je knjigu „Tabula Terrae Sanctae” 1523. Bartholomeus Giorgievicz, *Specchio de’lochi sani di Terra Sancta, Romae*, 1566; Bonifacius Stephanus de Ragusio, *Liber de Perenni cultu Terrae Sanctae, Venetiis* 1875; Jagatić, *Putne crtice iz Svete Zemlje*, 1891; Giovanni Marković, *Lettere dell’ Oriente ostia un Pellegrinaggio in Palestina nel 1879. Zagabria 1899.* Mnogi su spisi otaca franjevaca Hrvata o Svetoj Zemlji ostali u rukopisu i najčešće su pohranjeni u arhivu Kustodije u Jeruzalemu ili u mjesnim samostanima njihova porijekla.

O tome više Eduard Peričić u svojem referatu „Najstarija hodočašća Hrvata”.

HRVATSKI HODOČASNICI U SVETU ZEMLJU XVII–XIX. STOLJEĆA

U ovom razdoblju dolaze redovito svake godine pojedini hodočasnici, i to poglavito iz Bosne koja je onda bila u sklopu iste države kojoj je pripadala i Sveta Zemlja, u sklopu Turskog Carstva. Stoga je njima hodočašćenje u tom

4 Usp. H. *Omont*, *Unge guide du pelerin en Terre Sainte au XIV siecle*, u *Melanges G. Schlumberger*, Paris, 1924, str. 436–451. i *Enciclopaedia Cattolica*, sv. IX, str. 1080–1086.

pogledu bilo razmjerno vrlo povoljno. Još su zabilježeni i neki hodočasnici Hrvati iz Dubrovnika koji je bio u dobrim trgovačkim vezama s Turcima i Hrvati hodočasnici iz Dalmacije koji su u Svetu Zemlju najčešće hodočastili na venecijanskim brodovima. Dok je Slavonija bila pod vlašću Turaka (XVII), mnogi su hodočasnici dolazili iz Slavonije (poglavito iz grada Požege i iz Beograda koji je tada još imao velik broj katolika). Dakako, i oni Hrvati koji bijahu u okupiranoj Ugarskoj također hodočaste u Svetu Zemlju. Prosječno je svake godine u tom razdoblju bilo po pet-šest hodočasnika; hodočašća su naime tada bila individualna. Najradije su hodočastili za uskršne blagdane te u mjesecu listopadu i u prosincu. Imena hodočasnika marljivo su i brižljivo zapisana u arhivu Kustodije Svete Zemlje jer je Kustodija u sve vrijeme turske vlasti nad Palestinom morala hodočascima iz Evrope davati posebnu potvrdu da su hodočasnici. U arhivu je zabilježeno ime i prezime hodočasnika te mjesto odakle dolazi i država odnosno nacionalnost kojoj pripada. Zanimljivo je da su neki naši iz Slavonske Požege ondje zapisani kao Ungari; to za ono vrijeme nije bilo nimalo čudno.

Među tim hodočascima bilo je mnogo vrlo uglednih ljudi i onih koji su za sveta mjesta učinili neku posebnu uslugu, npr. darovnicu. Tako su 12. svibnja 1681. braća Branković (Antonio i Jakov, sinovi Augustina Brankovića) kupili od muslimana Getsemanski vrt i povjerili ga ocima franjevcima na čuvanje.

Podatke o hrvatskim hodočascima od XVII. do XIX. stoljeća (kao i o drugim hodočascima) obradio je i objavio ZIMOLONG.

HRVATSKA HODOČAŠĆA U POSLJEDNJIH STO GODINA (1884–1984.)

Potkraj prošlog stoljeća jenjavala su doduše individualna hodočašćenja Hrvata u Svetu Zemlju iz poznatih političkih prilika u Austro-Ugarskoj i Turskoj, ali ona nikad nisu prestala. Svjedočanstvo tomu su dva putopisa.⁵ Prije prvog svjetskog rata pokušali su Hrvati organizirati jedno skupno hodočašće u Svetu Zemlju. Na tome se radilo zapravo već od početka stoljeća, od 1900. godine pa nadalje. Ta se zamisao ostvarila tek 1931. godine. Tada je bilo ostvareno prvo veće hrvatsko hodočašće u Svetu Zemlju. Bilo je to od 27. svibnja do 10. lipnja 1931. godine. Prisutno bijaše 36 osoba (među njima jedan nadbiskup, šest svećenika i dvanaest žena). Hodočašće su vodili dr. Josip Andrić i preuzvišeni gospodin Rafael Rodić, nadbiskup. Josip Andrić je to hodočašće vrlo zanosno opisao u knjizi „U Kristovoj domovini” (J. Andrić), koju je izdalo Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima (Zagreb, 1931, 167 stranica). Hodočasnici su se koristili lađom i autobusima. Krenuli su 27. svibnja iz Trsta lađom „Adria” te putovali preko Korinta, Cipra, i stigli u Jafu. Po Svetoj Zemlji putovali su autobusima: posjetili su sva sveta mjesta (Jeruzalem, Ain Karim, Betlehem, Betaniju, Mrtvo more, Jordan, Jerihon, Nablus, Nazaret, Kafarnaum, Karmel itd.). U Haifi su se na povratku ukrcali na istu lađu i uz Cipar, Rodos, kroz Korintski kanal stigli natrag u Trst. Iz Andrićeva putopisa saznajemo za mnoge pojedinosti s tog putovanja. Budući da to bijaše jedno od prvih većih hodočašća, razumljiv je zanos i patetično raspoloženje hodočasnika.

Drugo veće hrvatsko hodočašće bijaše od 9. srpnja do 4. kolovoza 1937. godine. To hodočašće organizirao je Hrvatski odbor za Svetu Zemlju. Organizacija hodočašća bila je u brizi dr Josipa *Andrića*. Hodočašće je vodio zagrebački nadbiskup dr Alojzije *Stepinac*, a stručni vodiči bijahu dr Josip *Andrić* i dr Josip *Rožman*, bibličar. Hodočašće je bilo organizirano prilikom posvete oltara bl. Nikole Tavelića u Jeruzalemu. Oltar je posvetio sam nadbiskup Alojzije *Stepinac*. Bilo je 53 hodočasnika (među njima 37 Hrvata, 3 Slovenca, 13 Čeha i nekoliko Gradišćan-skih Hrvata). I o tome hodočašću posjedujemo vrlo skladno priređenu knjigu „Hrvati u Svetoj Zemlji” dr Josipa *Rožmana* i dr Đure *Kuntarića* (izdao Hrvatski odbor za Svetu Zemlju, Zagreb, 1938, 88 stranica). Knjiga je bogato ilustrirana i donosi mnoge pojedinosti s putovanja po Svetoj Zemlji. Jedan je hodočasnik tada, nažalost, umro. Bio je to Marko Mrljić, čovjek u godinama. Umro je od srčana udara u Nablusu i ondje bio pokopan.

Pravac hodočašćenja ove druge hodočasničke skupine bijaše: Split (ukrcali su se na brod), Atena, Cipar, Haifa. Tu su se iskrcali i autobusima pošli u razgledanje Svete Zemlje, i to: Haife, Bejruta, Tira, Damaska, Golana, Cezareje Filিপove, Tabghe, Genezaretskog jezera, Kafarnauma, Kane, Nazareta, Jeruzalema, Salomonove piscine, Hebrona, Emausa, Ain Karina, Betanije, Mrtvog mora, Jerihna i opet Jeruzalema. Tu ih je primio u audijenciju jeruzalemski patrijarh. Na primanju su izmijenili riječi zagrebački nadbiskup *Stepinac* i jeruzalemski katolički patrijarh. Iz Jeruzalema su krenuli u Tel Aviv i odanle željeznicom preko El Kantare u Kairo i Aleksandriju, pa brodom opet do Dubrovnika i Splita.

Rat i poratne prilike u nas prekinule su hodočasnička putovanja u Svetu Zemlju. Samo su neki pojedinci, i to poglavito svećenici, putovali u Svetu Zemlju (najviše radi studija).

Poslije rata prvo veće hodočašće u Svetu Zemlju organizirao je pisac ovih redaka Adalbert *Rebić*. To bijaše studijsko hodočašće pripravnika za svećenički stalež, odnosno studenata teologije iz cijele Jugoslavije. Bila su 34 studenta teologije (od toga dva svećenika): iz svake biskupije po jedan ili čak dvojica. Putovanje je platio njemački *Caritas*, a boravak u Jeruzalemu francuski *Caritas „Secours catholique”*: studenti su naime imali besplatnu opskrbu u *Maison d’Abraham*. Pisac ovih redaka organizirao je s direktorom kuće *Maison d’Abraham* u Jeruzalemu i profesorima biblijskih znanosti u Jeruzalemu tečajeve iz biblijske arheologije, biblijske povijesti i geografije i egzegeze. Pod stručnim vodstvom studenti su posjetili sva arheološka mjesta i na licu mjesta studirali arheološka iskapanja. Dakako, mnogo su vremena iskoristili za posjet svetim mjestima i za hodočasničku pobožnost. Direktor *Maison d’Abraham* tada bijaše mons. Joseph *Gelin*. On je pokazao izvanredno veliko zanimanje za naše studente i veliku strpljivost u svladavanju jezične barijere. Tada smo mogli posjetiti i sva znamenitija mjesta u Jordaniji jer je tada taj dio starog Jeruzalema potpadao pod Jordaniju. Među predavačima istakli su se osobito profesori *Benoit* i *Pax*.

5 *Jagatić*, Putne crtice iz Svete zemlje, Sarajevo, 1891; Giovanni *Marković* OFM, Lettere dell’Oriente ossia un Pellegrinaggio in Palestina nel 1879, Zagabriae, 1899.

Po završetku biblijskog seminara studenti su pod vodstvom pisca ovih redaka razgledali izraelski dio Svete Zemlje: Novi Jeruzalem, Nazaret, Galileju (Nazaret, Kafarnaum, Genezaretsko jezero) i lađom se vratili u svoju domovinu (ukrcali se u Haifi, a iskricali u Dubrovniku 7. rujna 1966. godine). Seminar je trajao mjesec dana, naime od 2. kolovoza do 1. rujna, a sveukupno hodočašće i više od mjesec dana (sve do 7. rujna).

Iste godine, 1966. organizirao je i vodio hodočašće u Svetu Zemlju vlč. Vinko *Kanižaj*. Hodočašće je krenulo autobusom iz Zagreba pa su putovali preko Bugarske, Turske, Sirije i Jordana. Posjetili su samo ona sveta mjesta koja su bila pod Jordanijom. Istim su se putem autobusom vratili natrag.

God. 1967. organizirano je veliko hrvatsko hodočašće u Svetu Zemlju pod vodstvom tadašnjeg zagrebačkog nadbiskupa Franje *Šepera*. Bilo je 180 hodočasnika (od toga velik broj svećenika). Išli su brodom „Liburnija” iz Rijeke do Haife, i tako natrag. U svetoj Zemlji posjetili su sva sveta mjesta. Biblijski vodič bio je dr Ivan Golub. Tom je zgodom umro u Jeruzalemu svećenik Nikola Sertić, župnik Koprivnice.

Također veliko hrvatsko hodočašće bijaše i god. 1975. (od 6. do 12. studenog) u organizaciji vlč. Leopolda *Tepeša*, a na čelu sa zagrebačkim nadbiskupom Franjom *Kuharićem*. Biblijski vodiči bijahu dr Adalbert *Rebić*, dr Celestin *Tomić* i drugi. Na hodočašće je išlo 150 osoba, od toga 45 svećenika. Posjetili su sva sveta mjesta u Jeruzalemu. U Jeruzalemu se se hodočasnici pod vodstvom nadbiskupa *Kuharića* susreli s katoličkim patrijarhom Jeruzalema i izmijenili pozdrave i darove. Susret je bio vrlo srdačan.

God. 1976. (od 17. do 23. studenog) pošlo je jedno hodočašće sa 40 osoba (od toga 15 svećenika) u Svetu Zemlju. Organizirao je vlč. Leopold *Tepeš*, a tehnički i stručni biblijski vodič bijaše pisac ovih redaka Adalbert *Rebić*. Duhovni vođa bijaše biskup Ivo *Gugić*. Hodočasnici su boravili u hotelu Ymca u Jeruzalemu i posjetili sva sveta mjesta. Slično takvo hodočašće *Tepeš* je organizirao još god. 1977. (9. – 16. studenog) sa 80 osoba. Biblijski stručni vodič bijaše opet pisac ovih redaka Adalbert *Rebić*, a duhovni vođa biskup Ćiril *Kos*, dakovački biskup.

God. 1978. pisac ovih redaka Adalbert *Rebić* organizirao je opet biblijsko-arheološki seminar za studente teologije i mlade svećenike. Seminar je trajao od 1. do 15. veljače. Studenti su boravili opet u Maison d'Abraham. Pisac ovih redaka organizirao je predavanja iz biblijske arheologije, geografije, povijesti i ezgezeze. Bio je uključen 41 svećenik, odnosno student teologije. Među njima bijaše kao duhovni vođa duhovnik zagrebačke bogoslovije preč. Josip *Klarić*. Takav biblijsko-arheološki seminar opet je A. *Rebić* organizirao 1978. (od 19. do 28. studenog). Sudionici su bili svećenici mlađih godina. Također su boravili u Maison d'Abraham i imali isti program kao i prethodna grupa.

God. 1978. (od 28. III. do 4. IV.) održano je *najveće* dosad hrvatsko hodočašće u Svetu Zemlju. Bilo je 280 hodočasnika (od toga 40 svećenika). Organizirao ga je vlč. Leopold *Tepeš*. Duhovni vođa je bio mons. Franjo *Kuharić*, zagrebački nadbiskup, koji je tom zgodom posvetio sliku Majke Božje Bistričke u Nazaretskoj bazilici, dar Hrvata katolika toj bazilici. Djelo je hrvatskog umjetnika slikara

Resteka. Stručni vodič tog hodočašća bijaše opet pisac ovih redaka Adalbert *Rebić* i još nekoliko drugih vodiča koji su za to bili osposobljeni na prethodnim hodočašćima.

Od godine 1978. pa do 1984. pisac ovih redaka Adalbert *Rebić* organizirao je i vodio *jedanaest* hodočašća u Svetu Zemlju. Svaki je puta bilo oko *pedesetak* hodočasnika, koliko ih stane u jedan autobus. Hodočasnici su stanovali ispočetka u Maison d'Abraham, a onda uvijek u Casa Nova u Jeruzalemu. Program je uvijek isti: svaki dan *sveta misa* u jednom od svetišta bilo u Jeruzalemu bilo u Betlehemu odnosno Nazaretu. Pod svetom misom je uvijek propovijed u kojoj se nastoji ponazočiti i posadašnjiti biblijski sadržaj vezan uz ovo mjesto. Zatim se preko dana, i prije podne i poslije podne, hodočasti i razgledavaju sveta mjesta i ostala arheološka nalazišta. Adalbert *Rebić* tumači prisutnima, i na licu mjesta i u autobusu, duž biblijskog puta. Pokušava hodočascima protumačiti biblijsku povijest, egzegezu biblijskog teksta vezanog uz neko određeno mjesto i prikazati povijest crkava i samostana kao i kršćanskih zajednica na dotičnim mjestima. Tako je to zapravo „biblijski tjedan” odn. „biblijske duhovne vježbe” za hodočasnike. Mnogo je vremena posvećeno molitvi (krunica iznad svega). Radi povijesti važno je ovdje nabrojiti sva hodočašća koja sam održao u razmaku od 1978. do 1984. godine. 1) 19–27. XI. 1978; 2) 5–12. II. 1979; 3) 18–23. VI. 1979; 4) 26. XI. do 2. XII. 1979; 5) 17. II. do 25. II. 1980; 6) 18. do 29. XI. 1980; 7) 18–27. VI. 1981; 8) 18–26. XI. 1981; 9) 1–10. VI. 1982; 10) 31. III. do 6. IV. 1983; i 11) 16–24. II. 1984. godine. U tim hodočašćima bijaše ukupno 523 osobe, od toga 115 svećenika, jedanaest redovnica a ostalo laici muškog i ženskog spola. Koliko je duhovno značenje i bogatstvo tih hodočašća u Svetu Zemlju, zna onaj koji je barem jedanput sudjelovao u jednom takvom hodočašću. Taj je poželio ponovno ići na hodočašće u Svetu Zemlju.

Ne bi bilo pravedno da ne spomenemo i druga nastojanja i druge organizacije hodočašćenja u Svetu Zemlju. Tako su hodočašća u Svetu Zemlju bila organizirana i u južnoj Hrvatskoj (Sinj, Split, i Makarska), pa u *Vojvodini* (iz Subotice nekoliko hodočašća, iz Novoga Sada i iz Zrenjanina). Hodočašća iz Vojvodine organizirale su i druge kršćanske zajednice. Osobito je *Srpska* pravoslavna Crkva organizirala posljednjih godina nekoliko hodočašća u Svetu Zemlju. Okvir ove teme nadilazi da spomenemo i hodočašća iz susjedne *Slovenije*. Ona su bila posljednjih godina brojna. Po uzoru na hrvatske studente teologije i slovenski su studenti teologije pod vodstvom prof. dr *Jože Krašovca* posjećivali biblijski tečaj u Jeruzalemu.

Literatura o Svetoj Zemlji i putopisi

Bartolomaeus *Giorgievicz*, SPECCIO DE'BOCHI SANI DI TERRA SANTA, Romae, 1566
Bonifacius Stephanus *de Ragusio*, LIBER DE PERENNI CULTU TERRAE SANCTAE, Venetiis, 1875

Fra Paolo *da Stridone* 1480. citira SANTO VIAGGIO IN TERRA SANTA obj. u Milanu 1480, fotokopija u Milanu 1966.

- Giovanni *di Gondola*, TABULA TERRAE SANCTAE, 1523
Giacomo *Pletikosa*, PUTOVANJE K JERUZALEMU 1752. (nije objavljeno)
Jagatić, PUTNE CRTICE IZ SVETE ZEMLJE, Sarajevo 1891.
Giovanni Marković OFM, LETTERE DELL'ORIENTE OSSIA UN PELLEGRINAGGIO IN PALESTINA nel 1879, Zagabriae, 1899.
Fra Krsto *Krile*, PUT PO SVETOJ ZEMLJI
Petar *Vlasić* OFM, U SVETOJ ZEMLJI (putopis), Beograd, 1937.
Josip *Andrić*, U KRISTOVOJ DOMOVINI, Zagreb, 1931.
Kuntarić Đ. – *Rozman J*, HRVATI U SVETOJ ZEMLJI, Zagreb, 1938.
Bernard *Barčić*, OFM, S PAVLOM VI U KRISTOVOJ DOMOVINI, Makarska, 1965.
Celestin *Tomić*, OFM CONV., ČLANCI O SVETOJ ZEMLJI, objavljeni u VERITASU, Zagreb
Antun *Bogdan*, MOJ PUT U SVETU ZEMLJU, Zagreb, 1966.
Josip *Antolović*, Poruka svetih mjesta i događaji, Zagreb, 1979.
Adalbert *Rebić*, VODIČ PO SVETOJ ZEMLJI, Zagreb, 1983.